

ETİK DEĞERLER AÇISINDAN GAZETECİ KİMDİR?

* Araş. Dr. Murat ÖZGEN

1-) AHLAK-ETİK-TOPLUM İLİŞKİSİ

Toplumsal yaşam, bir yönüyle de insanların ortak paylaşım alanlarını ifade eder. Bu ortak paylaşım, çok geniş ölçekte düşünüldüğü zaman ister bir dünya vatandaşlığı şeklinde algılsın isterse en küçük ölçekte bir aile kurumu içinde iki kişinin günlük hayatlarındaki asgari müşterekleri gündeme getirsin, şüphesiz bazı ilke ve kuralları gerektiren bir hareket tarzı içinde ifadesini bulacak ve gelişmesini sürdürecektir. Kısaca vurgulamamız gerekirse, her toplumsal faaliyet kendi içinde ona katılanları da bağlayacak şekilde belirlenmiş bazı kurallar çerçevesinde ortaya çıkar ve gelişir. Emile Durkheim, "Meslek Ahlakı" adlı eserinde bu durumu şu şekilde saptar: "Hiçbir sosyal faaliyet şekli yoktur ki, kendine mahsus bir ahlak disiplinine ihtiyaç göstermesin (...) Ferdin menfaatleri üyesi bulunduğu grubun menfaatleri değildir. Hatta çok zaman birincilerle ikinciler arasında gerçek bir çarpışma vardır (...) Fert, bu itibarla, sosyal menfaatleri, kendine ait olan, kendini ilgilendiren bütün şeylerde olduğu gibi, her zaman duymaz ve kavramaz. Şu halde onu, bunları hatırlamaya ve saymaya zorlayan bir teşkilatın bulunması lazımdır. Bu teşkilat ahlak disiplininin başkası olamaz."¹

Antik çağda, eski Yunan'da felsefe alanında ortaya çıkan "s sofistler" in önde gelen temsilcilerinden Protagoras (İ.Ö.485-420), kendinden önceki filozofların aksine doğa felsefesi yerine insanı ele almış ve şu ünlü sözünü söylemiştir: "İnsan herşeyin ölçüsüdür, varolanların varlıklarının da, varolmayanların varolmadıklarının da"² Protagoras, bu sözünü dünyadaki değerlerin insana göre şekillenmesi ve algılanmasına dikkat çekiyordu. Büyük halk ozanımız, Aşık Veysel Şatıroğlu da kendisinden yüzyıllarca önce yaşamış Protagoras'ın sözlerinde belirtilen bu görüşü, kendi iç aleminin dışa yansımaları olarak bir şiirinde şöyle ifade etmiştir: "Güzelliğin on par'etmez / Bu bendeki aşk olmasa / Eğlenecek yer bulaman / Gönlümdeki köşk olmasa (.....)"³

"Etik" kavramını ele aldığımızda göreceğiz ki, bu da insan faktörünün ön planda bulunmasıyla elde edilen bir takım toplumsal

* İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi

¹ DURKHEIM Emile, Meslek Ahlakı (3. Basılış), Çev. Mehmet Karaasan, MEB Yayınları, İstanbul, 1986, s.22.

² GÖKBERK Macit, Felsefe Tarihi (6. Basım), Remzi Kitabevi, İst., 1990, s.43.

³ ŞATIROĞLU Aşık Veysel, Dostlar Beni Hatırlasın (2. Baskı), Türkiye İşt. İst., 1971, s.95.

kuralların biraraya getirilmeleri ve alt alta konularak bir manzume şeklinde ortaya çıkarılmaları çabasının ürünüdür. İnsan hiç şüphesiz toplumsal bir varlıktır. O halde "onun" varlığının değeri de toplumsal yaşam içinde değer kazanır. Protagoras'ın yukarıda verdiğimiz sözleri bu durumu açıklamaya çok uygun düşmektedir.

Felsefe alanında "etik" ile ilgili çalışmalar yaklaşık ikibinbeşyüz yıllık bir geçmişe sahiptir. Etik alanındaki çalışmaların konusu, ahlaki değerlerin ve doğru ile yanlışın ilkelerinin oluşturulması şeklinde tanımlanabilir.⁴ Bir başka deyişle etik, ahlak felsefesidir, yani felsefenin ahlakla ilgilenen koludur veya başka bir tanımlamaya göre, "Etik ya da ahlak felsefesinin konusu insan eylemleridir."⁵

Bu durumda, öncelikle "ahlak" nedir sorusuna yanıt aramamız ve daha sonra da Anglo-Amerikan ülkelerde "Journalism Ethics" olarak literatürde geçen ve Türkçemize "Basın Ahlakı" şeklinde çevirisini yapabileceğimiz terimi açıklayıp, onun ışığında gazeteci kimliğine bir yaklaşım getirmemiz, çalışmamızın sistematığı açısından yararlı olacaktır.

Şüphesiz, günlük yaşamımızda defalarca kullandığımız "ahlak" kavramını açıklamaya çalıştığımızda, bunun ilk anda hiç de kolay olmadığını görürüz. Sosyal bilimler alanında çalışanların karşısına çıkan bir zorluk da bazı kavramsal tanımlamaların, fen bilimleri alanında olduğu gibi tek ve tartışılmaz olmamasıdır. Bu nedenle, biz de ahlak konusunda yapacağımız tanımlamanın ya da ortaya koyacağımız görüşün şimdiden "göreceliğini" kabul etmekteyiz.

"Hukukta olduğu gibi belirli kurallar koyan ahlak, herşeyden önce felsefi bir kavram olup felsefenin önemli bir bölümünü de meydana getirmektedir. İnsanlar çok eski zamanlardan beri, kendilerini bazı görevlere bağlı saymışlar ve bazı hareketlerin iyi veya kötü olduğu hususunda belirli inanışlara sahip olmuşlardır. İşte ahlak bu görev hissinden hareket eder. Bunlar, insanın kendi nefesine, kendi vicdanına karşı olan görevleridir. Mesela yalan söylememek, başkasına iftira etmemek, kötülük düşünmemek ve yapmamak, hırsızlık yapmamak gibi ..."⁶ Bu tanım bizim günlük yaşantımız içindeki ahlak kavramını çok açık ve anlaşılır şekilde ortaya koymaktadır. Ne var ki yukarıda da belirttiğimiz gibi sosyal bilimler alanında bir kavramın birden çok tanımı olabilmektedir. Bu kural, "ahlak" kavramı için de geçerlidir. Ancak biz burada "ahlak"ın ne olduğundan çok onun hangi durumlarda ortaya

⁴ ALTSCHULL J.Herbert, The Ideas Behind American Journalism From Min To McLuhan, Longman, New York & London, 1990, s.357.

⁵ TUNALI İsmail, Felsefe, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1990, s.115.

⁶ ÖZGEN Mahmut İhsan, Basın Ahlak Kuralları ve Yasaları, Kardeşler Basımecvi, İstanbul, s.21,22.

çıktığına bakmaktayız. Örneğin August Comte ahlakın sosyolojinin bir dalı olması gerektiği görüşündedir; "Çünkü kendisine göre ahlak, doğal olan bencilliğin, toplumsal olan 'başkalarını düşünmenin' (altruisme)(*) tercih edilmesi anlamındadır. Comte'a göre ahlakın temel ilkesi 'başkaları için yaşamak'tır. Comte burada 'başkaları'ndan aileyi, vatani, insanlığı kastetmektedir. Ona göre; insanların başlıca kusuru bencilliktir. Bencillik aşağı bir hayat sağlar. Ahlak, insan özünde bulunan bu bencilliği yok edemez, sadece dizginler."⁷ Sosyolojinin bir bilim dalı haline gelmesine büyük katkıları olan Emile Durkheim de ahlak kavramını ele alırken, "toplumların kendine özgü bir ahlakı bulunması gerektiğini ifade etmiş, ahlak kurallarının amacının kişileri uyumlu olarak birbirine bağlamasını, başkasını düşünerek yapılan her hareketin ahlaklı olduğunu belirtmiştir."⁸

Gerek August Comte gerekse Emile Durkheim'in ahlakla ilgili tanımları her ne kadar farklı olsalar da, iki tanımda da ortak payda "başkaları" ya da diğer bir deyişle "toplum" veya "toplumsal yaşantı"dır. Mantıksal olarak düşünüldüğünde, ortaya çıkacağı gibi, toplumsal hayatın dışında yaşayan bir insanın yaşantısında ahlakın yeri yoktur. Bir başka deyişle böyle bir insanın davranış ve hareketlerinde "ahlaksallık" aranmaz. O halde, ahlak "toplumsal yaşantı" içinde var olur ya da ahlak kuralları toplum için vardır demek son derece doğru bir saptama olacaktır.

İnsanoğlunun kişiselliği ve toplumsallığı hayatın eş zamanlı ve kaçınılmaz bir gerçeğidir. Bizler hareketleri birbirini etkileyen, bağımsız yaşayan, temelde dayanışma içinde olan özgür varlıklarız. Bu gerçekler bizim başkalarına karşı sorumlu olmamız gerçeğini zorunlu kılar. Kişisel sorumluluklar ancak toplumsal varoluşun ışığı altında anlamlı hale gelir.⁹

2-)TOPLUMSAL HAYATTA BASININ YERİ VE İŞLEVİ

Yukarıda da belirttiğimiz gibi insan toplumsal bir varlık olup onun varlığı ve ahlaki değerleri ancak toplum içinde anlam kazanabilir. Modern toplum hayatında insanlar arasındaki işbölümü, onların birbirlerine olan gereksinimlerini vazgeçilmez kılmıştır. Nitekim

(*) Altruisme: Özgecilik. Daha geniş bilgi için bkz. Orhan HANÇERLIOĞLU, Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar (1.Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978. Cilt 5, s.94,95 (Yazarın Notu).

⁷ ÖZGEN M.İ. a.g.e., s.24,25.

⁸ ÖZGEN M.İ., a.g.e., s.25.

⁹ ELLIOT Deni (ed.), Responsible Journalism, SAGE Publications, California, 1986, s.16.

devletin kuruluş amacını da insanlara tek başlarına üstesinden gelemedikleri işlerde işbölümünü sağlamak ve ortaklaşa bir sistem içinde varoluşlarını sürdürme olanağını tanımak olarak algılamak, yanlış olmasa gerektir. Yazımızın bundan sonraki bölümlerinde, toplumsal işbölümünde gazete bağlamında, gazetecinin etik değerler açısından kim olduğu konusunda çözümlememizi yaparken, ülkemizde bu konuda yapılmış olan ve yapılan çalışmalardan örnekler vermeye çalışacağız.

Gazetenin geçmişi, eski Roma dönemine kadar dayanır. "Roma dönemindeki 'acta diurna' (günlük kamu işleri) adlı yayın günümüz resmi gazetelerinin ilk örneklerindedir."¹⁰ Daha sonraları Orta Çağ Avrupa'sında görülen "haber kağıtları" günümüzdeki modern gazetelerin öncülleri sayılabilecek ilk örneklerindedir. Avrupa'da gazetelerin ilk ortaya çıkış nedenleri gazetelerin hiç değişmeyen işlevi olan "haber vermek" idi.

"İlk gazetelerin yayınlanmasında, Avrupa'da çeşitli ülkeler arasındaki çoğu din kaynaklı savaşlar hakkında bilgi edinme isteğinin önemli rol oynadığı büyük bir gerçektir. Gazetenin doğuşunda Avrupa'da sermaye birikiminin başlamasının ve ticaretin gelişimine etkileri de olmamış değildir."¹¹

Avrupa kıtasında Orta Çağ'ın sona ermesi sırasıyla Rönesans, dinde Reformasyon hareketleri ve Aydınlanma çağı'nın birbiri ardı sıra bu kıtayı etkilemesi, şüphesiz, her alanda köklü değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde meydana gelen önemli olaylara bakacak olursak bunların başında Amerika Birleşik Devletleri bağımsızlık savaşının ve Fransız İhtilali'nin geldiği görülür. Çünkü bu iki olayın o dönemde ve daha sonraki çağda ortaya çıkacak sonuçlar değerlendirildiğinde, sadece bölgesel anlamda değil aynı zamanda küresel ölçekte de etkin rol oynadıkları rahatça görülebilir. İşte bu iki olay basın tarihi açısından da çok önemlidirler. "Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Fransız İhtilali ile 'basının özgür olması anlayışı' kabul görmüş, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ne ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne yazılı olarak girmiştir."¹²

Amerikan Anayasası'nın, 15 Aralık 1791'de kabul edilen ilk değişiklik maddesi (the First Amendment) şöyle der: "Kongre ... söz ve basın özgürlüğünü kısıtlayıcı yasa yapamaz."¹³ Yine Amerikan Anayasası'nın ondördüncü değişiklik maddesi de (the Fourteenth Amendment) ilk değişiklik maddesinde ortaya konan basını koruma

¹⁰ "Gazete", Büyük Ansiklopedi, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990, Cilt 5, s.1837.

¹¹ TOKGÖZ Oya, Temel Gazetecilik, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.26.

¹² TOKGÖZ Oya, a.g.e., s.27.

¹³ KEANE-John, Medya ve Demokrasi (2. Basım), Çev. Haluk Şahin, Aynı Yayınları, İstanbul, 1993, s.24.

kararlılığını eyaletleri ve yerel mahkemeleri başlayacak şekilde genişletmiştir.¹⁴

Öte yandan Fransız İhtilali sonucunda ortaya konan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde de basın özgürlüğünden bahsedilmiş ve bu özgürlük teminat altına alınmıştır. "(.....) 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin 11. maddesi şöyle kaleme alınmıştır: 'Düşünce ve kanaatlerin özgürce iletilmesi insanın en değerli haklarından biridir. Her yurttaş özgürce konuşup yazabilir ve basım yapabilir (.....)'¹⁵

Yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi basın ve onun toplumsal hayatta gördüğü işlev önemli bir görevi yerine getirirken, günümüzden yaklaşık iki yüzyıl önce "onun" özgürlüğünün teminat altına alınması anayasalar aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştır.

Basının diğer mesleklerden böylesine ayrıcalıklı olarak yüzyıllarca önce ulusal bildirgelerle koruma altına alınmasını sağlayan özellik nedir? Bu sorunun en kısa ve açık yanıtı vatandaşların haber alma özgürlüklerinin kutsal ve donukunulmaz olmasıyla verilebilir. Günümüzde ise, katılımcı demokrasilerin tam anlamıyla işleminin olmazsa olmaz şartlarından biri de, "özgür ve bağımsız" basının ya da daha da genelleyecek olursak medyanın varlığıdır. "Medya ve Demokrasi" adlı kitabında John Keane bu durumu çarpıcı bir biçimde şöyle açıklar: "Demokrasinin bilgili yurttaşlara ihtiyacı vardır. Onların demokratik araçlar sayesinde akli başında anlaşmalara varma yeteneği, ancak farklı fikir kaynaklarına eşit ve açık erişim sağlayabilmeleri durumunda filizlenip gelişebilir. (.....) Halkın bilgili olmadığı ya da bilgi alacak kaynaklara sahip olmadığı bir halk yönetimi olsa olsa bir komedinin ya da trajedinin, belki de ikisinin birden, önsözü olabilir. Bilgi her zaman cehaleti yönetir: Kendi kendisini yönetmek isteyen bir halkın da bilgiden gelen güçle donatılması şarttır."¹⁶ Görülüyor ki, basın ya da daha geniş anlamda medya, vatandaşlar adına, dolaylı ya da dolaysız biçimde kendilerini ilgilendiren konularda siyasi erki elinde bulunduran yönetici kadroları denetleme görevini üstlenmiştir. "Demokrasi ve kamu hizmeti medyaları benzeri görülmemiş erken uyarı sistemleridir. Astarı yüzünden pahalı risklerin tanımlanıp tanımlanmasına yardım ederler. Kaybolma ya da batma pahasına da olsa gemi girmemiş okyanuslara sefer etmeye çabalayanların kör cesaretini kırarlar."¹⁷

Bilindiği gibi medya "dördüncü kuvvet" olarak anılmaktadır. "Yasama-yargı-yürütme"nin yanında dördüncü kuvvetin ayrıcalığı, ilk

¹⁴ ELLIOT D. (ed.), a.g.e., s.66.

¹⁵ INCEOĞLU Yasemin Giritlioğlu, Çeşitli Ülkelerde Medya, Der Yayınları, İstanbul, (Basım Tarihi Yok), s.97,98.

¹⁶ KEANE J., a.g.e., s.157.

¹⁷ KEANE J., a.g.e., s.162.

üçünden farklı bir yanının olmasından ileri gelir. Aynı zamanda bu ayrıcalık basın ya da genel anlamda medyanın diğer üçüne göre üstünlüğünü de oluşturur. Buna göre, "dördüncü kuvvet" devlet otoritesini temsil eden ve siyasal erki elinde bulunduran güç/güçlerin dışında kendi mekanizması ve iç dinamikleri ile varlığını sürdürerek katılımcı demokrasilerde vatandaşlar adına yönetenleri denetler. Bununla ilgili olarak, Prof. Dr. Kayıhan İçel "Kitle Haberleşme Hukuku" adlı kitabında şu saptamayı yapmaktadır: "En iyi yönetimlerde dahi kötü davranışların kendini göstermesi insan tabiatının bir sonucudur. Etkili bir kontrol sistemi ile bu çeşit sapmaların önlenmesi ve rejimin güvence altına alınması olanağı vardır. Etkili bir kontrol ise, kamusal hayatın birbirinden bağımsız kurumları tarafından karşılıklı olarak yapıldığı takdirde gerçekleşebilir. Demokrasilerde hükümetin parlamento ve idarenin de yargı erki tarafından denetlenmesinin nedeni budur. Fakat bu kurumlar aynı devlet gücünün değişik görünüş biçimleridir. İktidardaki siyasal partilerin bu kurumların üzerindeki değişik derecedeki etkileri, sözü geçen denetim mekanizmasının doğal sınırları içinde kalmasını sonuçlar. Bunun için, modern hukuk devletinde en önemli ve etkin denetim organının özgür ve bağımsız basın olduğu kabul edilir. Basının denetim ve eleştiriye gücü yeten bir araç olması, sadece, kamusal yaşantıdaki kusurlu davranışları etkili biçimde sergileyebilme özelliğinin bir sonucu olmayıp, aynı zamanda sahip olduğu uzmanlar aracılığı ile devlet mekanizması üstünde ve ekonomik hayat alanında adeta bilirkişilik faaliyeti yapabilme niteliğinden de ileri gelmektedir."¹⁸ Gazetelerin bu işlevlerine, işlerlik kazandırma görevi ise, gazetecilerin kendilerine düşmektedir. Bir gazete, çalışanlarının gayreti ve ortaya koydukları fikir eserleri ve iletişim alanında ürettikleri hizmetlerle toplumsal hayatta belli bir yere gelir. Yılların usta gazetecisi ve yöneticisi Nezih Demirkent bir yazısında saygınlık ve mesleki itibarın öneminden bahsederek şunları belirtiyor: "Saygınlık asla gözardı edilmemelidir. Çünkü gazetecilik bir itibar işidir. İtibarınızı kaybederseniz yok olursunuz."¹⁹

3-)BASIN AHLAKI VE GAZETECİ KİMLİĞİ

Yukarıda da belirtildiği gibi modern ve katılımcı demokrasilerde basının halk adına siyasal erki ellerinde tutanları kontrol etme işlevi vardır. O halde, basın bu görevini yaparken toplumsal bir sorumluluğu yerine getirmektedir. Bu toplumsal görevin önemi, basın

¹⁸ İÇEL Kayıhan, Kitle Haberleşme Hukuku (3. Bası), Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1990, s. 92.

¹⁹ DEMİRKENT Nezih, Medya Medya, Dünya Yayınları, İstanbul, 1995, s.21.

özgürlüğünün gerek Amerikan anayasası'nın ilk değişiklik maddesinde gerekse İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin 11. maddesinde güvence altına alınmasıyla daha belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. Bu mantıktan hareket ederek denilebilir ki, hiçkimse basının toplumsal işlevini yadsıyamaz. Ancak basına tanınan bu özgürlüğe doğal olarak bir takım sınırlamalar getirilmiştir. Bu da sorumluluk olmadan yetkinin olamayacağı anlayışından kaynaklanmaktadır ve doğru bir yaklaşımdır.

• Örneğin, 1798 yılında Amerikan Kongresi, hükümet aleyhinde "yanlış, lekeleyici ve kötü niyetli bir yazı" yayınlamayı suç sayan Yabancı ve Fesat yasasını çıkarmıştır.²⁰

Toplumsal ve yönetim sisteminin denetimi açısından böylesine önemli bir görev üstlenen basının hiç şüphesiz uyması gereken bir takım kurallar vardır. Bunlar gerek hukuk kuralları gerekse genel olarak "basın ahlak kuralları ya da ilkeleri" olarak kabul edilen ve çeşitli ülkelerde değişik kurum veya kuruluşlar tarafından uygulanan bazı ilkeler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Biz burada basının uyması gereken hukuk kuralları dışında kalan "basın ahlak ilkeleri" ya da "basın ahlak kuralları" bağlamında gazeteci kimliğini ortaya koymaya çalışacağız.

Eğer bir kuruma ya da kişiye bir yetki verilirse bunun bir de sorumluluk yönünün olması gerekir. İşte bu bağlamda, basında yetkilerinin yanı sıra bazı sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukların genelde herkes tarafından bilinen ya da düşünüldüğünde akıl yürütme yoluyla, kolayca bulunabilen yanları mevcuttur. Örneğin; bir gazeteci tarafsız olmalıdır, yalan ya da uydurma haber yazmamalıdır, kamu çıkarları söz konusu değilse hiç kimsenin özel hayatını yayın yoluyla gözler önüne sermemelidir v.s. Basın ahlak kurallarının saptanmasıyla ilgili çalışmalar dünyanın çeşitli ülkelerinde ortaya konmuştur. Bu alanda yapılan çalışmaların ilk ürünü İsveç'te görülür. 1916 Yılında İsveç'te ilk Basın Konseyi kurulmuştur. Bu tarihten sonra çeşitli ülkelerde basın ahlakı konusunda oluşturulan değişik kurumlar ortaya çıkmıştır. Ahmet Danişman, basının kendi kendini denetimi ile ilgili olarak yazdığı bir yazısında basın özgürlüğünün kötüye kullanılmasının, asıl görevinden sapmasının başlıca nedenlerini sorgularken bunları üç ana başlık altında toplamaktadır. Bunları sıralayacak olursak: 1)İktidarlar ve gizli güçlerdir. Bu güçlerin doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yaptıkları baskı sonucu, bazı olaylar verilmeleri gereken şekilden başka türlü sunulmakta veya hiç verilmemektedir., 2)Para. Ekonomik şartların sonucu olarak (günümüzde bu şartlar daha da ağırlaşmıştır) basın, bu vazgeçilmez gelir kaynaklarını sağlayabilmek için ticari amaca daha çok

²⁰ İNCEOĞLU Yasemin Giritlioğlu, ABD'de Medya, Der Yayınları, İstanbul, (Basım Tarihi Yok), s.13.

yönelmiştir. Kısacası, işletme özgürlüğü “düşünce özgürlüğü”ne oranla daha ağır basmaktadır. 3)Beşeri saflığı istismardır. Halkın zevki eğitilmediğinden, bu zevki yalnız ticari amaçlarla sömüren gazete sayısı az değildir.²¹

Özellikle son yıllarda, basın ya da daha genel bir deyimle medya sektörüne giren büyük sermayenin medya dışında da ticari faaliyetleri bulunmaktadır. Bu sermaye sahibi büyük ticari kuruluşlar, basının toplumsal sorumluluğunu, ticari amaçları söz konusu olduğunda nasıl değerlendirmektedirler sorusu akla gelmektedir. Şüphesiz, bu gibi durumlarda, ticari kaygıların ağır bastığını söylemek yanlış olmasa gerektir. “(...) bazı çıkar grupları, basını kendi ellerine geçirmeye veya basın organlarının sahiplerini maddi çıkarlarla kendilerine bağlamaya çalışırlar. O toplumda güçlü bir tüccar ve sanayici zümre varsa, basın alanı da ticaret serbestisi ve rekabet esaslarına terkedilmiş ise, bu zümre güçlendiği ölçüde basını da kendi eline geçirmeye çalışır. Toplumda güçlü bir sanayi aşamasına varılmamış ise yabancı çıkar çevreleri ile ilişki kuran çıkar grupları aynı amaçlarla uğraşır.”²² Medya gibi önemli bir toplumsal kurumun ya da oluşumun yetki ve sorumluluklarının kimin tarafından belirleneceği konusu önemlidir. Yazımızın başında da belirttiğimiz gibi Anglo-Amerikan ülkelerin literatüründe geçen “Journalism Ethics” yani “Basın Ahlakı” kavramının kimin tarafından belirleneceği konusunun önemi, bu kuralları koyacak oluşumun hangi güç odaklarını temsil ettiği ya da edeceği göz önünde bulundurulduğunda, daha iyi kavranmaktadır. Şüphesiz, böyle bir durumda basında görev yapan gazetecinin de basın ahlakı ile ilgili olarak uyması gereken kural ya da ilkeler dolaylı olarak da olsa bu güç odakları tarafından belirlenmiş olacaktır. Örneğin, Hitler Almanya’sında ve Mussolini İtalya’sında o dönemlerde ortaya konan basın yasalarında basının faşist devlet düzenini ve uygulamalarını desteklemesi istenmiştir. “Totaliter rejimlerin bir başka örneğini veren Franko İspanya’sında da kitle haberleşme araçlarının tümü hükümetin elinde toplanarak, haberleşme özgürlüğü reddedilmişti. Bunu gerçekleştirmek için 22 Nisan 1938 tarihli Basın Kanunu’na, İspanyol Basın’ının siyasal birliği ve halkın eğitimini sağlamak için devletin elinde bir araç olduğu esası konulmuş ve Kanununun 1. maddesinde dönemsel yayınlara ilişkin ulusal kurumların kurulması ve bunların kontrolü devlete verilmişti.”²³ Buradaki örneğimizden de anlaşılacağı gibi basın, totaliter rejimlerde daima baskı ve kontrol altına alınması

²¹ DANIŞMAN Ahmet, “Basının Kendi Kendini Denetimi”, Prof.Dr. Hıfzı Timur’un Anısına Armağan, İ.Ü. Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü No: 13, İstanbul, 1979, s.227,228.

²² HATEMİ Hüseyin, Basın Ahlakı, Çığır Yayınları, İstanbul, 1976, s. 153.

²³ İÇEL K., a.g.e., s.25.

gereken bir araç olarak görülmüş ve bu niyetin bir göstergesi olarak basın kanunlarında bazı düzenlemelere gidilmiş ve "Basın Birlikleri" veya "Basın Odaları" adı altında meydana getirilen kurumlar vasıtasıyla hükümetlerce kontrol edilmeye çalışılmıştır. Gönüllü olarak meydana getirilmiş kuruluşlar olarak adlandırabileceğimiz ve meslek mensupları tarafından kurulmuş olan "Basın Konseyleri" veya "Basın Şeref Divanları" ile yasal bir çerçeveye dayanılarak oluşturulan "Basın Birlikleri" ya da "Basın Odaları" arasındaki farkı M. İhsan Özgen'den yapacağımız şu alıntıyla ortaya koyabiliriz: "Basın Konseyleri veya Basın Şeref Divanları dışında, devletin yasalarıyla yetkilendirilerek 'Basın Odaları' veya 'Basın Birlikleri' şeklinde kurulan kuruluşlar, basının kendi kendini denetimiyle ilgisi olmayan, tam anlamıyla hükümetin, basın ve yayın organları ve dolayısıyla basın mensupları üstünde 'tek yönlü propaganda ve baskı yöntemi' hatta 'yönetimi' kurabilmek amacıyla yapılan girişimlerdir. Biz, bu tür kuruluşları basının kendi kendini denetiminden uzak kuruluşlar olarak görmekteyiz."²⁴

Amerikalı profesör John C. Merrill(*) "The Dialectic In Journalism" adlı kitabında sorumluluk ve etik arasındaki ilişkiyi şöyle kuruyor: Gazetecilik alanında sorumluluk ve etik sıklıkla eşanlamlı olarak kullanılır; kimileri sorumlu basından kimileri ise ahlaklı basından söz eder. Ahlaklı gazetecilik, sorumlu gazeteciliktir. Belki bu iki terim arasında zaman zaman birbiriyle uyuşmayan bazı farklılıklar olabilir fakat pekçok gazeteci ve basın eleştirmeni bu ikisini birbirinin yerine kullanmaktadır (...).²⁵Burada bizde, J. C. Merrill'in sorumlu ve ahlaklı gazeteciliği birbirine eş tutan tanımına katıldığımızı belirtmek isteriz. İşte bu noktada sorumluluğu ya da ahlaklı olma durumunu kimin tarif edeceği sorusu ortaya çıkıyor. Bu tarif aynı zamanda gazeteci kimliğini de bağlaması açısından önem arz etmektedir.

Basında, etik ya da sorumluluğun tanımlanması dört ana kaynak tarafından yapılır: 1)Yasal düzenlemeler vasıtasıyla hükümetlerce, 2)Meslek örgütlerince, 3)Kişisel olarak gazetecilerin kendilerince, ya da 4)Pazar güçlerince.²⁶

Bu dört oluşumun, kendi doğal yapılarından kaynaklanan bazı avantajları ve dezavantajları vardır. 1938 yılında ülkemizde kurulan "Basın Birliği" bunlardan birincisine örnek olarak verilebilir. Daha

²⁴ ÖZGEN M., a.g.e., s.13.

(*) Missouri Üniversitesi, Louisiana Üniversitesi ve daha pekçok üniversitede ders vermiş, emekli gazetecilik profesörü (Yazarın Notu).

²⁵ MERRILL John C., The Dialectic In Journalism, Louisiana State University Press, Baton Rouge & London, 1989, s.178.

²⁶ MERRILL J.C., a.g.e.,s.180.

sonraları da görüleceği gibi, bu tip kurumların yaptırım güçleri yasal düzenlemelerden gelirken, basın ve gazetecileri merkezi hükümetin etkisinde bırakmaları açısından “bunlar” özgürlükçü ve çağdaş demokrasilerdeki “kuvvetler ayrılığı ilkesine” de aykırı düşmüşlerdir.

Diğer yandan, meslek örgütlerince yapılacak etik tanımlamalarında da bu saptamayı kim/kimlerin yapacağı sorusu gündeme gelmektedir. Bu konuyla ilgili olarak J. C. Merrill yukarıda adı geçen kitabında sorunu şöyle ortaya koyuyor: Acaba gerçekten bir grup seçkin meslek mensubu tarafından ortaya konacak olan “sorumluluk” tanımı meslekte bulunun herkes tarafından kabul görecek mi? Yoksa bu kurum, sadece bu anlayış doğrultusunda kara listeler oluşturup yayınlayan bir örgüt mü olacaktır?²⁷ 27 Mayıs 1960’dan sonra kurulan Basın Şeref Divanı’nda ortaya çıkan aksaklıklar bu konuda verilebilecek güzel bir örneği oluşturmaktadır. Hatırlanacağı gibi, Basın Şeref Divanı 1960’dan sonra, basın sektöründeki yozlaşmayı önlemek iddiasıyla meydana getirilen “gönüllü” bir kuruluş olarak ortaya çıkmış, ilk yıllarında bazı konularda bir takım çalışmalar yapılmasına rağmen çeşitli nedenlerden dolayı aldığı tepkilerden ötürü uzun süreli faaliyet gösterememişti.

Ekonomik hayatta, serbest “pazar” ekonomisi kurallarının geçerli olduğu ülkelerde “basın sektörü”nün pazarın kurallarına göre şekil alması ve bu güçler tarafından basın etiğinin tespiti ne derece geçerli ve uygun olur tartışmaya açıktır. Yıllarını basın sektörüne vermiş “üstad” Nezih Demirkent basın sektörüne büyük sermaye sahiplerinin girmesi olgusuna şüpheyle bakarak, büyük sermaye için artık “okuyucu” kalmadığını okuyucunun bundan böyle “pazar güçleri”nin gözünde “tüketici” olarak şekil aldığı görüşünü bir yazısında şöyle belirtiyor: “Sermayenin sansürü öylesine tehlikeli hale gelmektedir ki; okuyucu artık sadece tüketici olarak görülmekte, yayıncı da pazarlamacılık yapmaktadır. Bizler daha çok işadamları olan patronların istediği ürünü yapmakta, bunu pazarlamaya kalkışmaktayız. Limon satanla aramızda bir fark kalmamış gibi, otomobil satışlarını savunuyor, beyaz eşya satıcıları haline gelebiliyor veya gayrimenkul komisyonculuğu yaptığımızı fark etmiyoruz. Bu arada yayıncılık yapıyoruz diye de bazı göstermelik haberler veriyoruz.”²⁸ Salt olarak para kazanma güdüsü ile ortaya konan gazetecilik faaliyetinde gazetecinin etik kaygısından ne derece söz edilebileceği yoruma açıktır.

Eski Yunan felsefecisi Aristoteles (İ.Ö.384-322) ahlak konusunu işlediği üç yapıtıdan biri olan “Nikomakhos Ahlakı”nda

²⁷ MERRILL J.C., a.g.e., s.183.

²⁸ DEMİRKENT N., a.g.e.,s.206.

(Ethica Nikomakheia) ahlakla özgürlük arasındaki ilişkiyi çok çarpıcı biçimde şöyle ortaya koyar: Ahlaksallık hür iradeyi, gönüllü ve bağımsız bir seçimi gerektirir. Zorlama ve cehalet/bilgisizlik gibi iki neden dışında ancak özgür insandan ahlaklı davranış beklenir.²⁹ Bu anlayışa göre, bir gazetecinin kişisel olarak ahlaki bir davranış içinde bulunması için "onun" özgür bir iradeye sahip ve her türlü baskıdan olabildiğince uzak olması gerekir. Kanaatimizce, bu konuda iki büyük baskı söz konusu olabilir. Bunlardan birincisi ekonomik diğeri de siyasal baskılarıdır. Zaten konunun temelini bakıldığında görülecektir ki, her iki baskı türü de özellikle anti-demokratik uygulamaların söz konusu olduğu ülkelerde aynı kaynaktan ortaya çıkan ve basın özgürlüğünü tehdit eden mekanizmalardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu tür baskılardan dolayı gerek gazeteciler gerekse basın bir takım güç odaklarınınca baskı altına alınmış ve etkisiz kılınmış olacaktır.

4-)SONUÇ

İnsanoğlu toplumsal bir varlıktır ve "onun" varlığı ancak toplumsal yaşamda anlam ve değer kazanır. Gazeteciliğin de toplumsal işbölümü bağlamında ortaya konan bir meslek olarak değerlendirildiğinde, her toplumsal faaliyet gibi bir takım kural ve ilkeler çerçevesinde yürütülmesi gerektiği açıkça görülecektir. Bu nedenlerden dolayı "basın ahlakı" ve gazeteci kimliğinin ortaya konması gerek toplumsal sorumluluk gerekse özgürlükçü ve çağdaş demokratik yönetim açısından önem kazanır. Çünkü gazetecilik sadece tüketim amacıyla üretilmiş bir ürünün satılabilir hale getirmek ve pazara arz etmek değil bunun ötesinde kamuoyunu ulaşamadığı bilgilerde bilgi sahibi yapmak ve böylece siyasal erki elinde tutan güçleri denetlemek amacıyla taşır. Daha da ötesinde gazeteler amaca uygun olarak kullanıldıklarında aynı zamanda bir eğitim aracıdır. Toplumsal açıdan böylesine önemli işlevleri üstlenen gazetelerde görev yapan gazetecilerin mesleki açıdan gözönünde bulundurmaları gereken ilke/kuralları saptanması önem kazanır.

Basın tarihinde "basın ahlakı" nı saptamak ve uygulamak üzere oluşturulmuş olan iki tür kuruluş şekli karşımıza çıkar bunlar "gönüllü" ve "yasal" kuruluşlardır. Gönüllü kuruluşlar yasal bir zorunluluk olmaksızın kuruluşlar, yasal kuruluşlar ise adından da anlaşılacağı gibi yasalar aracılığıyla oluşturulurlar. Yasal kuruluşların yaptırım güçleri yasalardan kuvvet almaları nedeniyle daha etkili olurken, gönüllü kuruluşlar da çeşitli baskılardan, yasal kuruluşlara oranla, daha uzak olmaları nedeniyle avantaj sahibidirler.

²⁹ MERRILL J. C., a.g.e., s.38.

Her iki kuruluş şekli açısından da bakıldığında görüleceği gibi, her gazeteciye uygun ve kendini uymakla yükümlü sayacağı ilke/kuralları saptamak, görüldüğünden daha da güçtür. Çünkü sonuç olarak örneğin, gazetecinin tarafsızlığı yoruma açıktır. Denilebilir ki, bir haber ya da köşe yazısı konusunun seçimi bile gazetecilikte tarafsızlığın salt olarak iki kere iki dört eder mantığıyla değerlendirilemeyeceğinin göstergesidir. Hiç bir zaman bir gazeteci neden "A" olayını değil de "B" olayını haber yaptığı veya köşe yazısında "bu" olayı değilde "şu" olayı yorumladığı konusunda, basın ahlakı açısından eleştirilecek bir durum yoksa, eleştirilmemelidir ve eleştirilemez de. Bir gazetecinin etik açısından değerlendirmesi yapılırken bazı kesin ilkelerin yanı sıra, "görece" bazı kavramların da olabileceği gerçeği gözden kaçırılmamalıdır. Bu kavramlar, "onun" hayat görüşü, yaşama ve inanç şekli, maddi, manevi değer yargıları, yaşama başlangıcından o güne kadar edindiği davranış ve düşünce biçimi v.b. olmak üzere çok geniş bir yelpazede değerlendirilebilirler.

Genel olarak bakıldığında, hiç şüphesiz, basın ahlakı bir ülkede vatandaşların kişilik haklarının korunması ve ayrıca bilinçli tercihler yaparak demokratik sistemin sağlıklı işlemlerini sağlayan bir denetim ve koruma sistemidir. Örneğin, gazeteci Metin Göktepe'nin öldürülmesi olayında Göktepe'yi döverek ölümüne neden oldukları iddia edilen polis memurları, daha sonra olayla ilgili sorguları yapılırken dövüldüklerini öne sürmüşlerdir. Buradaki örneğimizde de açıkça görüldüğü gibi, görevin kötüye kullanılmasının ya da suistimalin bulunduğu bir yerde, "bu olgunun" kimin başına ne zaman geleceği, hiç de belli değildir! Kısacası bugün banaysa yarın da sana. İşte bundan dolayı, basın ahlakı herkes için gereklidir. Ancak bu sistemin oluşturulması ve işletilmesi, gazetecileri bir takım baskı ve yasaklarla yıldırarak demek değildir. Aksine bu sistem onlara toplum adına sahip oldukları "denetim" görevini sürdürürken ortaya çıkabilecek bazı yanlış anlaşılmalara ve suistimalleri önleme gücü verirken mesleki açıdan elde bulundukları yetkileri de koruma mekanizmasının sağlıklı olarak işlemesine yol açacaktır. Kanaatimizce, basın ahlakı ile ilgili uygulamaların yasal kuruluşlardan çok gönüllü meslek kuruluşlarınca yapılması basının etki altına alınmasını önleyecek olumlu bir uygulamadır. Ayrıca basın ahlak ilkelerinin saptanması da yine gönüllü meslek kuruluşlarınca yapılmalıdır. Bu saptama yapılırken, sivil toplum örgütlerinin temsilcilerine de danışılmalı ayrıca toplumun genel yapısı gözönünde bulundurulmalıdır. Aksi halde tek bir kaynaktan dikte edilecek ilke ve uygulamalar yazımızın 3. bölümde ortaya koyduğumuz sakıncaların ortaya çıkmasının yanı sıra, ne basın ahlakına ne gazetecilere ne de özgür ve demokratik

toplum yaşamına bir katkıda bulunabilir. Sağlıklı bir demokrasinin oluşması ve sürdürülmesi için bilgi alması engellenmemiş vatandaşlara ihtiyaç vardır. Bunu yaparken basın çok önemli bir görev üstlenmiştir. Denilebilir ki, sağlıklı işleyen bir demokrasi için sağlıklı işleyen bir basın olmazsa olmaz bir kuraldır.

KAYNAKÇA

1. ALTSCHULL, HERBERT J, The Ideas Behind American Journalism From Milton To McLuhan, New York & London, 1990.
2. BÜYÜK ANSİKLOPEDİ, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990.
3. DANIŞMAN, AHMET, "Basının Kendi Kendini Denetimi", Prof. Dr. Hıfzı Timur'un Anısına Armağan, İ.U. Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü No:13, İstanbul, 1979.
4. DEMİRKENT, NEZİH, Medya Medya, Dünya Yayınları, İstanbul, 1995.
5. DURKHEIM, EMILE, Meslek Ahlakı (3.Basılış), Çev. Mehmet Karaasan, MEB Yayınları, İstanbul, 1986.
6. ELLIOT, DENI (ed.), Responsible Journalism, SAGE Publications, California, 1986.
7. GÖKBERK, MACİT, Felsefe Tarihi (6. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990.
8. HANÇERLİOĞLU, ORHAN, Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar (1. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978.
9. HATEMİ, HÜSEYİN, Basın Ahlakı, Çığır Yayınları, İstanbul, 1976.
10. İÇEL, KAYIHAN, Kitle Haberleşme Hukuku (3. Basım), Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1990.
11. İNCEOĞLU GİRİTLİ, YASEMİN, Çeşitli Ülkelerde Medya, Der Yayınları, İstanbul, (Basım Tarihi Yok).
12. İNCEOĞLU GİRİTLİ, YASEMİN, ABD'de Medya, Der Yayınları, İstanbul, (Basım Tarihi Yok).
13. KEANE, JOHN, Medya ve Demokrasi (2. Basım), Çev. Haluk Şahin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.
14. MERRILL, JOHN C., The Dialectic In Journalism, Louisiana State University Press, Baton Rouge & London, 1989.
15. ÖZGEN, MAHMUT İHSAN, Basın Ahlak Kuralları ve Yasalar, Kardeşler Basımevi, İstanbul, 1988.

16. ŞATIROĞLU, AŞIK VEYSEL, Dostlar Beni Hatırlasın (2. Baskı), Türkiye İŐ Bankası Kùltùr Yayınları, İstanbul, 1971.
17. TOKGÖZ, OYA, Temel Gazetecilik, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
18. TUNALI, İSMAIL, Felsefe, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1990.